



Foto: Maurice van den Bosch

Prof. Dr. Ernst M.H. Hirsch Ballin

‘Mensenrechten gaan over levensperspectieven van toekomstige generaties’

Ernst Hirsch Ballin, staatsrechtgeleerde en oud-CDA-minister van Justitie, houdt op 1 november de lezing ter ere van het 80-jarig bestaan van Stichting 1940-1945. In zijn inleiding zal hij de thema's uit het gedachtengoed van de Stichting de revue laten passeren: vrijheid, solidariteit, zorg voor oorlogsgetroffenen, democratie en rechtstaat.

Door Alies Pegtel

Wat vond u ervan dat ze bij u aanklopten met het verzoek om de lezing te houden?

'Dit verzoek kwam helemaal op het goede moment. Al een tijd ben ik aan het nadenken over waar ik sta op dit punt in de geschiedenis; tachtig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, vijftig jaar na het overlijden van mijn vader. Mijn vader heeft de oorlog meegemaakt en overleefd, maar anderen uit zijn familie hebben het niet overleefd. Het was in allerlei opzichten een veel moeilijker tijd dan ik me realiseerde toen ik opgroeide.'

Wanneer was dat?

'Ik ben geboren in 1950 in Amsterdam, in een gezin dat alleen bestond uit mijn ouders en mij. Ik ben enig kind gebleven, mijn moeder was al 41 jaar toen ze mij kreeg. Zij was een geboren en getogen katholieke Amsterdamse die tijdens de bezetting aan de goede kant stond. Zo heeft mijn vader haar leren kennen, in 1947 zijn ze getrouwd. Hij was een vervolgde uit een Duits-Joodse familie die zich sinds het begin van de deportaties uit het bezette Nederland schuil heeft moeten houden. In 1942 moest hij weg uit Amsterdam en dook hij onder in Utrecht. Om te overleven verbleef hij op verschillende onderduikadressen, en als verstekeling bood hij de verzetsmensen die hem hielpen omgekeerd ook zijn diensten aan. Soms verrichtte hij koeriersdiensten, of hij vervalste met zijn Duitse handschrift documenten. Na de bevrijding hebben mijn ouders elkaar weer opgezocht. Ze hadden allebei een heleboel meegemaakt, maar ze spraken heel zelden over de oorlog.'

De oorlogsgeschiedenis houdt u nu bezig, vertelt u?

'Net als meer kinderen van diegenen die tijdens de oorlog zijn vervolgd en het hebben overleefd, heb ik het gevoel dat mij iets te doen staat. Ik wil me rekenschap geven van waar ik vandaan kom. Al langer heb ik het plan om over mijn familiegeschiedenis te schrijven, in het bijzonder over mijn vader. Ik ben boeken aan het verzamelen die me daarbij kunnen helpen, en ik heb mijn vaders archief, dozen en mappen met persoonlijke brieven en een flink aantal documenten. Door zijn verhaal met anderen te delen wil ik een bijdrage leveren aan hoe wij als kinderen uit de tweede generatie onze plaats in de geschiedenis kunnen bepalen.'

Voelt de historie van uw ouders nu nabijer dan die was?

'Ja, dat is een kwestie van levenservaring. Naarmate

ikzelf ouder word, ben ik meer met ze bezig. Om even terug te komen op de vraag over het verzoek de lezing te verzorgen: mijn persoonlijke situatie sluit heel mooi aan bij de keuze van de Stichting 1940-1945 om met hun herinneringen iets te doen voor de toekomst.

De Stichting is nog tijdens de bezetting opgericht door een brede groep mensen in het verzet met het doel om steun te bieden aan oorlogsslachtoffers en hun naasten. Het is een rechtspersoon, en heeft een institutioneel geheugen. De vragen waarvoor de Stichting zich gesteld ziet, raken aan de vragen waarvoor ik persoonlijk sta. De uitnodiging om het persoonlijke te verbinden met het publieke in een lezing, is een opgave waarvan ik eigenlijk geen moment heb gedacht dat ik die uit de weg zou moeten gaan. Integendeel.'



Om terug te keren bij uw vader, heeft hij u zelf over zijn oorlogshistorie verteld? Of heeft u dat achteraf bij elkaar gepuzzeld?

'Een combinatie daarvan. Mijn vader was geboren in 1898 in Wiesbaden, en groeide op in een nauwelijks praktiserend Joods gezin. Hij was 41 jaar toen in Nederland de bezetting begon, maar al jaren eerder was er een snede uit zijn leven genomen. In Wiesbaden was hij een gerespecteerd advocaat en notaris, tot hij in 1933 plots uit beide functies werd ontheven. Het ontslagbesluit met de handtekening van staatssecretaris van Justitie Roland Freisler, heeft hij zijn leven lang bewaard. Ik heb dat lugubere document tussen zijn papieren gevonden. Die Freisler was een horrorfiguur uit het nationaalsocialisme, de man die raasde en tierde toen hij de aanslagplegers op Hitler ter dood veroordeelde.'

Dat ontslag moet op uw vader grote indruk hebben gemaakt?

'Hitler maakte het de Duits-Joodse gemeenschap het leven in toenemende mate onmogelijk. Maar toch zijn de meesten van mijn vaders familieleden zo lang mogelijk in Duitsland gebleven. Ze konden eigenlijk niet geloven dat het steeds gevaarlijker zou worden, en hoopten op betere tijden. Achteraf weten we dat dit een illusie was, het werd alleen maar erger. Na de Kristallnacht van 9-10 november 1938 zijn mijn vader en zijn tweelingbroer gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekamp Buchenwald. Ze moesten dwangarbeid verrichten, zijn mishandeld, en kregen toen de boodschap die alle Joodse mannen van hun generatie kregen: "Maak dat je

wegkomt uit Duitsland, als je je mond houdt over wat je hebt meegemaakt kan je nog vertrekken.” Mijn vader behoorde tot de weinigen die hier in 1939 asiel kregen; Nederland was niet bepaald gastvrij met het verlenen van asiel. Zijn tweelingbroer heeft met heel veel moeite in Engeland asiel gekregen en dacht waarschijnlijk dat mijn vader beter af was omdat hij dichterbij hun thuisland verbleef. Het omgekeerde bleek het geval.

En in die hectische, angstige tijd hebben uw ouders elkaar ontmoet?

‘Ik heb alleen vermoedens over hoe dat is gegaan. Ik denk dat hun ontmoeting plaats had in een zuivelwinkel in Amsterdam waar mijn moeder werkte. Dat moet geweest zijn voordat mijn vader de oproep kreeg van de Joodse Raad om zich te melden, waar hij geen gehoor aan heeft gegeven, anders had hij het niet overleefd. Ik heb die oproep ook nog. Meer dan fragmenten van herinneringen zijn mij nooit verteld. Ook de ouders van veel van mijn klasgenoten op het Amsterdams Lyceum spraken vrijwel niet over de oorlog. Zwegen ze omdat ze hun herinneringen niet wilden herbeleven? Of omdat ze de volgende generatie niet wilden belasten? Ik denk eigenlijk dat dit vooral kwam omdat hun allerbelangrijkste levenstaak op de toekomst was gericht. Ze hadden de oorlog overleefd en hadden een gezin. Ze richtten zich op de best mogelijke opleiding en scholing van hun kinderen. Ze wilden door.’

Uw vader besloot na de bevrijding met zijn asielstatus in Nederland te blijven?

‘De Nederlandse overheid had na de oorlog weinig begrip voor de mensen aan wie zij asiel hadden verleend. Mijn vader was aan de dood ontsnapt maar hij moest veel moeite doen om het Nederlands staatsburgerschap te verkrijgen. Op grond van getuigenissen van mensen die hem hadden beschermd, moest hij aantonen dat hij betrouwbaar was. De eerste naoorlogse jaren waren moeilijk want hij kon geen vaste functie krijgen

‘Meer dan fragmenten van herinneringen zijn mij nooit verteld’

omdat hij stateloos was. Als vrijwillig docent werkte hij voor de universiteiten in Utrecht en Leiden. Pas rond de tijd dat ik werd geboren kreeg hij daar een betaalde functie. Later is hij lector en aan de Universiteit van Amsterdam en hoogleraar geworden. Maar als advocaat mocht hij niet werken. De Europese Unie was nog niet opgericht, buitenlandse diploma’s golden hier niet.’



De ouders van Ernst Hirsch Ballin in 1962.

EU, de Verenigde Naties, het Vluchtelingenverdrag; in de naoorlogse jaren was er een groot vertrouwen in internationale samenwerking en solidariteit om democratie, mensenrechten en vrede te beschermen. Wat is er gebeurd? Waarom hebben deze begrippen voor veel burgers inmiddels afgedaan?

‘Ik denk dat ik in de lezing een stap ga zetten om dat te verklaren en de blik naar voren te richten. In mijn boek *Waakzaam Burgerschap* uit 2022, heb ik dat ook gedaan. Het zijn geen memoires, maar ik heb hierin wel gereflecteerd op de periode waarin ik politiek actief was, van eind jaren tachtig tot 2010. Ik ben uit de politiek vertrokken in 2010, toen mijn partij de heilloze keuze

maakte om in een kabinet te stappen met de PVV. Gelukkig is het CDA daar nu helemaal vanaf. Henri Bontenbal, de huidige lijsttrekker behoorde ook tot de personen die zich daar in 2010 tegen uit hebben gesproken. Ik ben blij dat er in de partij waar ik altijd lid van ben gebleven, een terugkeer is naar authentieke christendemocratische politiek.'

Uw vertrek uit de rechtstreekse politiek in 2010 dankzij Wilders, betekende voor u een breekpunt?

'Het is voor mij ook het startpunt geweest om te reflecteren op wat zich had afgespeeld. Ik zie dat er een gat was gevallen in het collectief bewustzijn van wat het betekent om een democratische rechtsstaat te hebben. De dominantie van de harde neoliberale politieke economie heeft de politiek verregaand verschaald. Ze beperkt zich vaak tot het behartigen van belangen van kiezers en kiezersgroepen. Dat heeft zich heel wijd verspreid, ook onder politieke stromingen die zich er eigenlijk verre van moeten houden. De focus ligt geheel op: wat is voordelig hier en nu? Iedereen moet de eigen broek kunnen ophouden. En als men zich niet zelfstandig kan bedruipen, dat moet men dat maar voelen. Daar is de toeslagenaffaire een uitvloeisel van; het wantrouwen tegen mensen die niet "hun eigen broek kunnen ophouden".'

Getuigenissen kunnen hoop bieden voor de toekomst

De politiek is door toedoen van het neoliberalisme niet meer gericht op vertrouwen in het collectief, maar op de zelfredzaamheid in het hier en nu van het individu?

'Dat is één reflectie. Mijn andere bespiegeling raakt heel erg aan wat ik in mijn lezing op 1 november wil gaan zeggen, en dat grijpt terug op mijn verhaal over de generatie van mijn ouders die omwille van het welzijn van hun kinderen hun aandacht richtten op de toekomst. Ik ben na 2010 hoogleraar rechten van de mens geworden aan de Universiteit van Amsterdam, naast mijn hoofdfunctie bij Tilburg University. En wat ik toen ben gaan inzien, is dat mensenrechten wel uitgaan van huidige situaties, maar met het oog op de toekomst. Het gaat over levensperspectieven ook van toekomstige generaties. Tot dit inzicht ben ik mede gekomen door het werk van een Amerikaanse collega die werkt in het grensgebied waar mensen uit Latijns-Amerika de grens over gaan. Hij had opgemerkt dat de kwetsbare mensen die daar kwamen, gericht waren op het realiseren van

levensprojecten, *proyectos de la vida*, niet zozeer voor henzelf, maar voor hun kinderen. Die gerichtheid op de toekomst gaat de kernboodschap worden van wat ik op 1 november ga zeggen. En hiermee kom ik ook terug op het begin van ons gesprek, want het institutionele geheugen van de Stichting 1940-1945 is iets waaruit we kunnen putten.'

U ziet de Stichting 1940-1945 als 'réservoir des mémoires'?

'Zeker, de Stichting moet aandacht blijven schenken aan mensen die zich in oorlogen bevinden die zich onder onze ogen voltrekken, zonder dat er zicht is op een einde. Maar wat we in het recht hebben geleerd, is dat deze mensen niet alleen slachtoffers zijn, ze zijn ook getuigen. Bij het Internationale Strafhof worden slachtoffers gehoord als getuigen. En een getuigenis afleggen zegt niet alleen iets over het verleden, maar ook over de toekomst. Het institutionele geheugen van de Stichting 1940-1945 kan zich verbinden met het persoonlijke geheugen van mensen uit de eerste generatie en intussen vooral uit de tweede en derde generatie. Dan kunnen de getuigenissen ook iets van hoop bieden voor de toekomst. Want de ervaringen in het verleden, hoe droevig ook, hebben de toekomst gevormd. Getuigenissen uit het verleden kunnen we ook bezien als richtinggevend voor wat ons in de toekomst te doen staat. Dat stelt ons in staat de cultuur van het hier en nu te doorbreken, en moed te vatten voor de toekomst.'

Alies Pegtel is journalist

LEZING

Op 1 november 2025 organiseert de Stichting 1940-1945 een lezing ter ere van het 80-jarig bestaan. De lezing, gegeven door Ernst Hirsch Ballin, vindt plaats in Nationaal Monument Kamp Amersfoort, om 14:00. U kunt zich aanmelden via kc-oorlog@arq.org. Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. Bij het verschijnen van deze editie is het dus mogelijk dat de lezing al vol zit.



Stichting 1940-1945